

ЛЕКСИЧНІ ЗАСОБИ ПРОФЕСІЙНОГО МОВЛЕННЯ

Терміни, професіоналізми,
іншомовні слова

1. ЗАЛЕЖНО ВІД СФЕРИ ВИКОРИСТАННЯ ПРИЙНЯТО ВИДІЛЯТИ ДВІ ГРУПИ СЛІВ:

- **лексика стилістично нейтральна (міжстильова):**
 - належать слова, не закріплені за яким-небудь стилем
 - становлять основу словникового запасу української мови. Вони переважають у тексті будь-якого стилю
- **лексика стилістично маркована:**
 - 1. **книжна** (наукова, ділова, газетно-публіцистична)
 - 2. **розмовна**

ЛЕКСИКА СТИЛІСТИЧНО НЕЙТРАЛЬНА (МІЖСТИЛЬОВА):

- належать слова, не закріплені за яким-небудь стилем
- можуть вживатися будь-де: *підручник, газета, документ, художній твір, приватна бесіда тощо*
- можуть називати конкретні предмети (*вікно, автомобіль*), явища (*вітер, дощ*), ознаки предметів (*зелений, надійний*), місце і час (*сьогодні, далеко*) тощо
- належить більшість числівників, займенників, прийменників, сполучників: *один, десять, я, наш, але, і, за тощо*
- становлять основу словникового запасу української мови
- переважають у тексті будь-якого стилю

КНИЖНА ЛЕКСИКА

- До **книжної лексики** належать слова, що вживаються переважно в писемних різновидах літературної мови і майже не вживаються у розмовному
- книжні слова мають відтінок офіційності, урочистості
- більшість з них належать до іншомовної лексики, наприклад: *асигнація, експеримент, еквівалент, контингент, конфіденційний, деструктивний*, та ін.
- книжне забарвлення мають терміни, слова, що виражають загальнонаукові поняття і вживаються в широкому, узагальненому значенні (*прогрес, історія, політика, демократизм*)
- слова з абстрактним значенням, що мають суфікси **-анн(я), -ість, -тт(я), -енн(я), -інн(я), -ств(о), -цтв(о)**: *функціонування, здійснення, прибутковість, сумісництво, виробництво, змагання, засвоєння*

СТУПІНЬ «КНИЖНОСТІ» СЛІВ МОЖЕ БУТИ РІЗНИМ – ВІД ЛЕДВЕ ВІДЧУТНОГО ДО ДУЖЕ ЧІТКОГО, ВИРАЗНОГО

- незначний відтінок книжності мають дієслова на **-ува(ти), -юва(ти)**
(виконувати, заповнювати, здійснювати, утримувати, призначувати)
- віддієслівні іменники на **-ння, -ття**
(посвідчення, відрядження, прибуття)
- дієприкметники *(виконуючий, ознайомлений, виданий, призначений)*
- дієприслівники *(враховуючи, розглянувши, виконавши).*

УРОЧИСТІ СЛОВА

- При виборі між книжними і розмовними словами перевага надається книжним словам, бо вони, як правило, однозначні й не **висловлюють** емоцій того, хто укладає документ. Наприклад: *Інженер успішно /кн./ (прекрасно /розм./) налагодив роботу на підприємстві.* Слово *прекрасно* містить емоційну оцінку, тому воно недоречне в документах. Книжне слово *успішно* є нейтральним і тому властиве діловому мовленню.
- Серед «книжних» слів особливої уваги потребують так звані **урочисті слова, тобто слова високі, небуденні**. Неправильне вживання «високих» слів у ділових паперах поширюється під впливом газетної мови, тому що саме тут відбувається перенесення слів з однієї сфери спілкування в зовсім іншу, відмінну за своєю метою, призначенням і змістом.

ПОМИЛКИ У ВИКОРИСТАННІ УРОЧИСТИХ СЛІВ:

- 1) «урочисте слово» вставляється у текст чисто ділового, виробничого характеру;
- 2) урочистими словами послуговуються в документах, де йдеться про справи буденні, повсякденні.
- Урочистими є такі слова, як *труд, трудитися, трудящий, трудівник*, але у звичайному, поточному діловому папері повинно вживатися: *праця, працювати, працівник, робітник, співробітник*.
- Лише у деяких ділових паперах (довідках) можна писати *проживає*, в інших випадках перевага надається нейтральному слову *мешкає, живе, прописаний, зареєстрований*.
- *Зачитати і заслухати* можна декларацію, звернення, але не витяг з протоколу чи акт (їх можна *прочитати й прослухати*).
- За традицією вживається: *голова виборчої дільниці, голова зборів*, але *глава уряду* (урочисте).

2. ТЕРМІНИ ТА ЇХ МІСЦЕ У ПРОФЕСІЙНОМУ МОВЛЕННІ

- Терміни – слова або словосполучення, що називають чітко окреслене спеціальне поняття якої-небудь галузі науки, техніки, культури, політики, економіки, мистецтва, суспільного життя: *адвокат, меморандум, кодекс, ембарго, тендер* тощо.
- Значення термінів фіксується у державних стандартах, спеціальних словниках, довідниках. Кожна вузька галузь науки має свої терміни: економічні, юридичні, математичні та ін.
- Існує загальнонаукова термінологія, що використовується в усіх галузях науки, суспільного життя: *аналіз, право, машина, синтез*.

ТЕРМІНИ ТА ЇХ МІСЦЕ У ПРОФЕСІЙНОМУ МОВЛЕННІ

- Кожне міністерство, відомство, кожна галузь науки, кожен із різновидів офіційно-ділового стилю послуговується своєю вузькогалузевою термінологією – умовними чи звичайними словами з дуже точним значенням, яке всіма фахівцями цієї галузі розуміється однаково. На відміну від нетермінологічної лексики, вживаної у спеціальному тексті, термінологічна лексика зберігає свою системну, вузькогалузову, наукову **маркованість** (приналежність слів тільки до певного стилю).

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ТЕРМІНОЛОГІЧНА ЛЕКСИКА НЕОДНОРІДНА

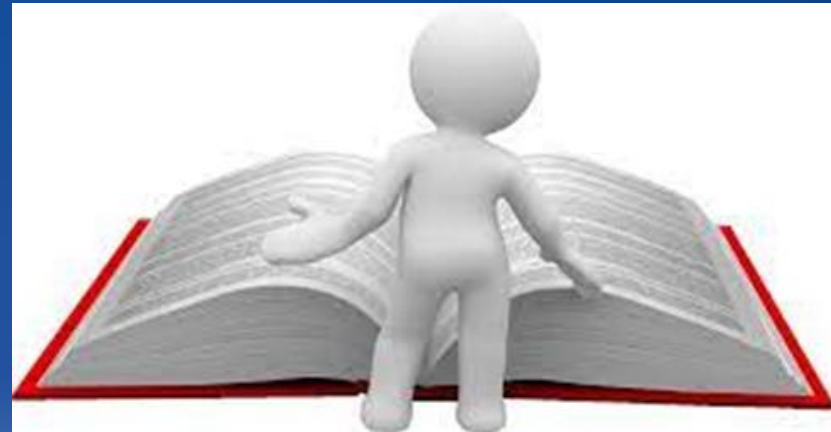
- **1. Діловому стилю притаманна термінологія, яка створюється засобами власної мови (деякі з них становлять собою кальки іншомовних слів):** *напівпровідник, позивач, безробіття, кисень, діловодство, справочинство.*
- **2. Велика кількість термінів – слова іншомовного походження:** *урбанізація, політологія, баланс, банк, конверсія, бюджет.*
- **3. За допомогою поєднання власне українських слів та частин іншомовних слів:** *радіоприймач.*
- **4. Зрідка запозичене і власне українське слово утворюють терміни-дублети:** *експорт – вивіз, квантативний – кількісний, юрист – правник, тюрма – в'язниця.*

СПОСОБИ ТВОРЕННЯ ТЕРМІНІВ

- Найпоширенішим способом творення термінів є суфікси, префікси та префіксоїди **-ння, -ість, -ит, -изм(-ізм, -їзм), суб-, інтер-, полі-, псевдо-, анти-, супер-:** *варіантність, гастрит, архаїзм, псевдонародність, інтеркосмос, антисанітарний, поліфункціональний.*
- **Більшість термінів – іменники** (*акциз, майно, суверенітет*), є **терміни-прикметники** (**що переважно перейшли в іменники**): *колоскові, парнокопитні, земноводні, безхребетні.* Рідше у цій функції виступають інші частини мови *пристрасно (фортисимо) – прислівник, вивітрюватися – дієслово.*
- **Виділяються однослівні** (*аванс, патент, капітал*) **та терміни-словосполучення** (*банківський білет, разове доручення, валовий продукт*).

ОСНОВНІ СПОСОБИ ТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ТЕРМІНІВ:

- 1. зміна значення (вторинна лексична номінація)
- 2. словотвірний
- 3. синтаксичний
- 4. запозичення

ВТОРИННА ЛЕКСИЧНА НОМІНАЦІЯ

- це використання вже наявних у мові номінативних засобів у новій для них функції – функції найменування.

Розрізняють два основних види вторинної номінації:

Метафора

- – це особливий вид узагальнення, який включає розвиток переносних значень, оснований на подібності (функціональній та зовнішній) предметів і формування абстрактних понять (ручка, провідник, стрічка, рамка, сітка)

Метонімія

- – це метонімічний перенос значення, при якому назви одного предмета переносяться на інший, який перебуває з ним у відношенні асоціації за суміжністю (вимір – визначення будь-якої величини чогось і вимір – величина, що вимірюють)

СЛОВОТВІРНИЙ СПОСІБ ТВОРЕННЯ ТЕРМІНІВ

- **Утворення термінів за допомогою:**
 - 1. **префіксів (префіксальний спосіб):** *надвиробництво, перезволоженість;*
 - 2. **суфіксів (суфіксальний спосіб):** *підгортальник, оборотність;*
 - 3. **суфіксів і префіксів (суфіксально-префіксальний спосіб):** *перезволожений, супероборотність;*
 - 4. **складання слів і основ:** *вакуум-помпа, матеріаломісткість, сумішоутворювач;*
 - 5. **аббревіації:** *СЕП (система електронних платежів), МК (магістральний канал).*

СИНТАКСИЧНИЙ СПОСІБ ТВОРЕННЯ ТЕРМІНІВ- використання словосполучень для називання наукових понять:

- *маркетингове планування*
- *капіталодефіцитні країни*
- *ливарне виробництво*
- *рудиментарні органи*
 - *органи влади*
- Терміни-словосполучення становлять понад 70% сучасних термінів

ЗАПОЗИЧЕННЯ

називання наукового поняття іншомовним словом

контролінг, картридж, роумінг

У європейському культурно-історичному ареалі існували об'єктивно-суб'єктивні причини численних запозичень з класичних мов –

грецької та латинської; у наш час – із сучасних європейських мов.

Виокремлюють два види запозичень:

- **Повне**

- При повному запозиченні відбувається пристосування до фонетичних і морфологічних особливостей мови-реципієнта: *irigasion* (фр.) – іригація, *liquidate* (лат.) – ліквідат

- **Часткове**

- При частковому запозиченні відбувається калькування, тобто буквальний переклад елементів слова з мови-продуцента мовою-реципієнтом: *hydrogenium* – рос. водород (повне калькування), *hydrogenium* – укр. водень (часткове калькування)

ПРИЧИНИ ЗАПОЗИЧАННЯ ТЕРМІНІВ РІЗНОМАНІТНІ:

- 1. запозичення терміна разом з новим поняттям: *бонус “додаткова винагорода”, “додаткова цінова знижка”, “комісійна винагорода”;*
- 2. паралельне використання власного і запозиченого терміна в різних сферах (наприклад, науковій і навчальній): *іригація - зрошення; процент – відсоток; суфозія – вимивання; імпорт - ввіз;*
- 3. пошук досконалішого терміна, внаслідок чого паралельно існують запозичені і власні терміни: *пролонгація - продовження терміну чинності угоди;*
- 4. відсутність досконалого власного терміна, який би відповідав вимогам до терміна: *ліквідат - юридична особа-боржник, до якої висунуто фінансові вимоги у зв'язку з її ліквідацією.*

ТЕРМІНИ-ЗАПОЗИЧЕННЯ

- Неоднозначним є ставлення до запозичених термінів.
- Деякі термінознавці – **пуристи** – заперечують потребу запозичати терміни з інших мов, натомість пропонуючи творити терміни з ресурсів власної мови.
- Інші науковці – **конкордисти** – розглядають запозичення як об'єктивну реальність мовного життя, оскільки на певних етапах свого розвитку кожна мова зазнає помітного впливу з боку іншої мови (процес мовної інтерференції), але вважають, що кількість іншомовних запозичень у термінології не повинна перевищувати 25%, оскільки це призводить до втрати термінологією національних мовних особливостей.
- Слід уникати вживання запозичених слів за наявності власних термінів: дегідратація – зневоднення, раμβурсація – повернення боргу.

ТЕРМІНИ ТА ЇХ МІСЦЕ У ПРОФЕСІЙНОМУ МОВЛЕННІ

- Наявність спеціальної термінології у професійному мовленні — необхідна умова при складанні ділових документів.
- Широко використовувати спеціальні, вузькогалузові терміни не рекомендується, якщо документ призначений для загального користування. Терміни у цьому випадку створюють певні труднощі у спілкуванні, ускладнюють розуміння тексту.
- Якщо терміни не перейшли в загальномовний фонд, ще не зрозумілі широкому колу читачів, то використовувати їх можна лише в галузевій документації.

3. ПРОФЕСІЙНА ЛЕКСИКА (ПРОФЕСІОНАЛІЗМИ) В ДОКУМЕНТАХ

- Більшість слів сучасної української мови є загальновживаними. Ними користуються в усіх сферах життя і діяльності.
- Значно менше слів вузькоспеціальних, які вживаються окремими групами людей у різних галузях господарства, науки, культури тощо.
- Слова або звороти, властиві мовленню людей певної професії, називаються **професійними**. Наприклад: *економіка, фінансування, документ, банк тощо*.
- До складу професійної лексики, крім термінів, входять і деякі абсолютні синоніми до слів загальновживаної літературної мови, тобто слова *професійного жаргону (професіоналізми)*.
- За межами даного професійного середовища ці слова не завжди зрозумілі або не становлять інтересу.

ПРОФЕСІОНАЛІЗМИ

- **Професіоналізми** (від лат. *заняття, фах*) – це розмовні, неофіційні замінники наявних у певній галузі термінів (переважно складних або багатозначних).
- На відміну від термінів, вони можуть мати експресивне забарвлення; не фіксуються у словниках, і не мають сталого правопису.
- Як правило, загальнозрозумілі й часто загальновживані, проте, не завжди належать до літературної мови.
- Одне і те ж слово у різних професіях може позначати різні поняття, наприклад: *вишка* – висока вузька дерев'яна або металева споруда на стовпах, призначена для спостережень, стрибків у воду і т. ін. або для укріплення чи розміщення чого-небудь (радіо і телевізійних приймально-передавальних апаратів і т. ін.) на певній висоті над землею; *вишка* – вища математика і найвища міра покарання.

ПРОФЕСІЙНА ЛЕКСИКА

- **Терміни**

- слова або словосполучення, що називають чітко окреслене спеціальне поняття якої-небудь галузі науки, техніки, культури, політики, економіки, мистецтва, суспільного життя
- значення термінів фіксується у державних стандартах, спеціальних словниках, довідниках.

- **Професіоналізми**

- розмовні, неофіційні заміники наявних у певній галузі термінів (переважно складних або багатозначних)
- можуть мати експресивне забарвлення; не фіксуються у словниках
- загальнозрозумілі й часто загальноживані, проте, не завжди належать до літературної мови

ПРОФЕСІОНАЛІЗМИ МОЖУТЬ УТВОРЮВАТИСЯ ТАКИМИ СПОСОБАМИ:

- 1. Переважна більшість професіоналізмів – це слова загальнонародної мови, які вжиті у переносному значенні, наприклад: *вікно* у мовленні вчителів та викладачів – *незаповнений між уроками час*; *хвіст* – *заборгованість*; *шапка* – *загальний заголовок*; *шпори* – *шпаргалка*; *пара* – *двійка, заняття у ВНЗ*. У писемному діловому мовленні ці слова використовувати недоречно.
- 2. Шляхом усічення основ слів: *кібер* (кібернетика), *опер* (оперуповноважений).
- 3. Шляхом скорочення слів та словосполучень: *мовник* (викладач мови), *юрфак* (юридичний факультет), *мехмат* (механіко-математичний факультет), *кардан* (карданний пристрій).
- 4. Шляхом перенесення наголосу у словах: *ра́порт* замість *рапо́рт*, *ко́мпас* – *компа́с*, *а́томний* – *ато́мний*, *алкого́ль* – *а́лкоголь*, *медикаме́нт* – *медика́мент*, *металу́ргія* – *металургі́я*.
- 5. Шляхом метафоризації: *зняти касу*, *заморозити рахунки*, *липовий баланс*.
- 6. Шляхом зміни граматичних категорій: *масла*, *олії*, *жири*, *лаки*. Такі іменники (речовинні) мають, здебільшого, лише форму однини.

ПРОФЕСІОНАЛІЗМИ МОЖУТЬ УТВОРЮВАТИСЯ ТАКИМИ СПОСОБАМИ:

- Нові професіоналізми можуть утворюватись за рахунок префіксів та суфіксів. Серед найпоширеніших префіксів є: *до-* (дообстежити, доукомплектувати, дозакріпити, дообладнати); *недо-* (недополив, недопромисел, недовнесок, недоперевиконано); *за-* (задебетувати, заорганізувати, запроцентувати); *над-*, *серед-* (надбудова, середвідомчий, надзверхплановий).
- Серед суфіксів найбільш продуктивні *–ість, -ат, -ація, -аж*: *пливучість, маршрутизація, типаж, стрибучість, листаж, бюлетенити.*

ПРОФЕСІОНАЛІЗМИ

- Наведені професіоналізми наявні у повсякденному мовленні працівників багатьох підприємств, відомств, установ. Але у практиці професійного спілкування треба бути обережними щодо їх вживання у службових паперах. Документ може перетворитись з офіційного у напівофіційний (або неофіційний), набувати рис приватної записки, а не документа.
- Значна частина професіоналізмів з часом стає термінами, однак деякі не набувають загального поширення і літературного нормування.
- Професіоналізми деталізують мовний словник, розширюють його там, де є на це потреба. Але зловживати такою лексикою не можна, оскільки вона потребує додаткових пояснень.
- Вживати професіоналізми у міжвідомчій документації небажано, а в окремих випадках і просто неприпустимо.

ДО ТЕРМІНІВ В ОФІЦІЙНО-ДІЛОВОМУ МОВЛЕННІ СТАВЛЯТЬСЯ ТАКІ ВИМОГИ:

- 1. Термін повинен вживатися лише в одній, зафіксованій у словнику формі, наприклад: *діловодство* (а не *діловедення, справоведення, ділопроізводство*), *порядок денний* (а не *черга денна*).
- 2. Термін повинен вживатися з одним (закріпленим у словнику) значенням. Неоднозначний термін вважається невдалим, його намагаються замінити чи дають додаткові пояснення. Серед термінів, уживаних у діловодстві, зустрічаються і такі, які мають кілька значень, наприклад: **Справа.** 1.*Сукупність документів.* 2.*Один документ.* **Стагнація.** 1. *Застій у виробництві, торгівлі тощо.* 2. *Застій крові у венах.*
- 3. При користуванні терміном слід суворо дотримуватись правил утворення від нього похідних форм. Необхідно користуватися тими формами, які подаються у словнику, чи довіднику (це актуально для дієприкметників): *доповідна записка*, а не *доповідальна записка*; *споживчі товари*, а не *споживацькі товари*.

ДО ТЕРМІНІВ В ОФІЦІЙНО-ДІЛОВОМУ МОВЛЕННІ СТАВЛЯТЬСЯ ТАКІ ВИМОГИ:

- 4. При укладанні документа службова особа повинна звірятись за словником, якщо певний термін (його значення) викликає у неї сумніви.
- 5. Терміни не можуть мати емоційного забарвлення і майже не мають синонімів.
- 6. Вживаючи термін, який має кілька значень, або який використовується у різних галузях науки (*аналіз, синтез, проблема, машина, право*), потрібно уточнювати його значення супровідними словами.
- 7. Оскільки на сьогодні в термінології багатьох галузей науки з'явилося багато термінів-дублетів, термінів-неологізмів і т.д., тому використовувати у діловому мовленні потрібно такі слова, які вже кодифіковані, закріплені у словнику.

4. ВЖИВАННЯ СЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ В ДІЛОВИХ ПАПЕРАХ

- Слова, запозичені з інших мов, складають близько 10-15 % словникового запасу української мови. Переходячи в нашу мову, вони пристосовуються до її закономірностей, фонетично й граматично адаптуються.
- Через часте й широке використання іншомовних слів більшість із них загальнозрозумілі і не потребують коментарів, пояснень чи перекладу. Використання таких слів рекомендується у ділових паперах, оскільки вони увійшли до активного словника міжнаціонального спілкування і часто не мають еквівалента в українській мові.

ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМИ

- **Ітернаціоналізми** – слово або вислів, що належать до спільного етимологічного фонду ряду мов, близьких за походженням або історичною належністю до певної зони. Напр.: *культура, медицина, філософія, граматика, театр.*
- **Варваризми** – іншомовне або створене за іншомовним зразком слово чи зворот, що не стали загальноновживаними, не відповідають нормам певної мови, зберігаючи своє національно-конотативне забарвлення: *almamater* – мати-годувальниця, давня студентська назва університету; *idea fixe* – нав'язлива ідея; *tete-a-tete* – наодинці; *хепі енд* – щасливий кінець.
- До міжнародних (або ітернаціоналізмів) належать фінансові та юридичні терміни, терміни бухгалтерського обліку, поштово-телеграфного зв'язку, діловодства, торгівлі тощо: *банк, фінанси, бюджет, телеграф, телефон, віза, гриф, штраф, копія, сума, тренер, менеджер, аванс, адвокат, конституція.*

ВЖИВАННЯ СЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

- Використання великої кількості іншомовних слів у документах пояснюється прагненням до точності, однозначності викладу. Незважаючи на пристосування до структури мови, яка їх асимілює, створюються умови для реалізації нових відношень слів (зокрема, антонімічних опозицій, словотвірних зв'язків та ін.), більшість запозичених термінів зберігають свою ізоморфність (форму).
- Велика кількість запозичених слів, інтернаціональної лексики наявна у дипломатичних документах (дипломатичний підстиль), де наявне широке використання латинізмів (*акредитування, консул, депозитарій* (зберігач оригіналу тексту міжнародної багатосторонньої угоди), *делікт* (порушення державною норм міжнародного права), *пакт* (назви міжнародних договорів), *конвенція* та ін.)

ВИКОРИСТАННЯ ІНШОМОВНИХ СЛІВ

- У дипломатичному підстилі офіційно-ділового стилю на позначення певних понять дипломатії традиційно використовуються запозичення, незважаючи на існування національних еквівалентів.
- Наприклад, якщо в інших стилях мови вживають термін *вступ*, то у дипломатичному мовленні це поняття позначається терміном *преамбула*; *попередній*, *тимчасовий* – *прелімінарний* (у міжнародному праві попередня угода, за якою воюючі сторони визначають основні положення майбутнього мирного договору); *затвердження* – *ратифікація*; *дійсний*, *справжній*, *вірний* – *автентичний*; *розривання* – *денонсація*; *схвалення*, *затвердження* – *апробація*, *апробування*; *передача на збереження* – *депонування* та ін.
- Між такими функціональними термінами й словами загального користування встановлюються своєрідні синонімічні стосунки, вони стають компонентами синонімічного ряду.

ВИКОРИСТОВУЮЧИ В ДОКУМЕНТАХ ІНШОМОВНІ СЛОВА, СЛІД ПАМ'ЯТАТИ:

1. Іншомовне слово повинно бути вмотивованим, тобто у нього не має відповідника в українській мові.
2. Вживання іншомовного слова в діловодстві допустиме лише в тому значенні, з яким воно зафіксоване у словниках.
3. Не рекомендується в тексті одного документа вживати на позначення того самого поняття і запозичене, і власне українське слово.
4. При виборі запозиченого чи власне українського слова слід звертати увагу на відтінки в його позначенні.
5. Недоречно повторювати значення запозиченого слова незапозиченим поясненням.

ВИКОРИСТАННЯ ІНШОМОВНИХ СЛІВ

- Мові однаково шкодять і безоглядне викорінювання будь-яких іншомовних елементів, і надуживання іншомовної лексики.
- Запозичення потрібно розглядати як об'єктивний і неминучий фактор еволюції мови.
- Однак запозичення доцільні тоді, коли відповідають життєвим потребам і засвоюються, не порушуючи національної специфіки термінологічної системи.
- Сьогодні українська термінологія під впливом економічних перетворень потрапляє під англomовний вплив. Вживаючи ці запозичення, ми ігноруємо власну лексику, виправдовуючи себе інтеграційним характером цих слів. Багато з цих запозичень утворює в українській мові синонімію, наприклад: *рейтинг* – *оцінка, оцінювання, стан*; *хобі* – *захоплення, інтерес, зацікавленість, пристрасть*; *толерантність* – *терпимість, поблажливість*; *комфорт* – *зручність, благоустрій, вигідність, затишок*; *конфронтація* – *протиборство, протистояння*.